

Ὁ Ἐπιτάφιος καί οἱ διωγμοί τῆς Δεξιᾶς

ΜΕ ΤΗ ΣΥΝΘΕΣΗ ΤΟΥ ΕΠΙΤΑΦΙΟΥ (1958) μοῦ πέρασαν καί οἱ κρίσεις πού μοῦ ἄφησε ἡ Μακρόνησος καί, ὅταν στά 1959-60 γύρισα στήν πατρίδα μου, ἐπέστρεψα μέ τήν ἀπόφαση νά μήν ἐμπλακῶ στήν πολιτική, μιᾶς καί δέν εἶχα δυνατότητα ἐπιλογῆς: μέ ποιόν νά πάω; Μέ τή Δεξιᾶ ἢ μέ τό Κέντρο; Μ' αὐτούς οἱ λογαριασμοί ἦταν μέσα μου ἀνοιχτοί. Τούς μισοῦσα. Μέ τήν ΕΔΑ; «Δέν σοῦ γεμίζουμε τό μάτι;», μέ ρωτοῦσε στό Παρίσι ἕνας παλιός συναγωνιστής μου, μέλος τοῦ Γραφείου Ἐσωτερικοῦ, δηλαδή ἀπόλυτος ἄρχων τοῦ μηχανισμοῦ. «Ὁχι!», τοῦ ἀπαντοῦσα. «Δέν πάλεψα τόσα χρόνια γιά νά γίνω τό δικό σου τσιράκι.» Καί ἔτσι ἦταν.

Ὅπως εἶπα πιό πρίν, μέσα στήν ΕΔΑ ὅπως καί μέσα στό Κόμμα ὅλες οἱ συζητήσεις στή βάση ἦταν τυπικές. Στήν πραγματικότητα, γιά τά οὐσιαστικά ἀποφάσιζαν δύο παρέες φίλων: ἡ μιᾶ στό Βουκουρέστι καί ἡ ἄλλη στήν Ἀθήνα· ἔως ὅτου τσακωθοῦν μεταξύ τους, γιά νά προκύψει μιᾶ καινούργια παρέα γύρω ἀπό τόν ἡγέτη πού ἡ ἴδια θά εἶχε ἐπιλέξει γιά νά ἀσκεῖ καλύτερα τήν ἐξουσία της. Ὅμως ἡ Δεξιᾶ μοῦ χάλασε τά σχέδια. Μέ τούς διωγμούς καί τίς ἀπαγορεύσεις ἐναντίον μου καί στά τραγούδια μου, μέ ὀδηγοῦσε βῆμα βῆμα πρὸς τήν πολιτικοποίηση. Δέν ἤθελαν καί πολύ γιά νά ξυπνήσουν μέσα μου τά νωπά ἀντιδεξιᾶ, ἀντιμοναρχικά καί ἀντιαμερικανικά σύνδρομα, πού τόσο καλά τά ἐνιωθα στήν ψυχή μου καί πάνω στή σάρκα μου. Ἡ κυβέρνηση Καραμανλῆ ἐπέλεξε τήν τακτική τῆς ἀδικίας, τῆς μεροληψίας. Μέ ἀντιμετώπιζε σάν πολίτη δευτέρας κατηγορίας, σάν ἐχθρό. Μέ ἀπέκλειε ἀπό τούς ραδιοφωνικούς σταθμούς. Ἡ ἀστυνομία ἀνοιγε τά τζούκ μπόξ καί ἔσπαγε τούς δίσκους μου. Καταδίωκε τούς ἀκροατές τῶν συναυλιῶν μου. Τρομοκρατοῦσε τούς φίλους τῆς μουσικῆς μου.

Σιγά σιγά γλιστροῦσα πρὸς τήν πολιτική ἀντίσταση.

Ἡ ἀνακάλυψη τῆς λαϊκῆς συναυλίας ἦταν πιό πολύ ἕνα ὄπλο πολιτικῆς ἀντίστασης μέ τή μορφή μουσικῆς ἐκδήλωσης. Τό ἀκροατήριό μου ἄρχισε

νά διαμορφώνεται κάτω απ' τίς καινούργιες συνθήκες. Οί μάζες τῶν ἀριστερῶν, πού δέν τολμοῦσαν νά ἐκδηλώσουν ἀνοιχτά τό φρόνημά τους, ἔβρισκαν στά τραγοῦδια καί στίς συναυλίες μου ἕναν εὐσχημο τρόπο νά τό ἐκδηλώσουν. Στό τέλος, οί κάθε εἴδους καλλιτεχνικές ἐκδηλώσεις μου ἔφτασαν νά γίνονται κύρια μορφή πολιτικῆς ἔκφρασης τῆς εὐρείας Ἀριστερᾶς.

Ἔτσι, κάποιο πρωινό, τήν ἐπομένη τῆς συναυλίας μου στό τζαμί τοῦ Ναυπλίου, καθῶς ἔπινα μόνος τόν καφέ μου στό ἄδειο καφενεῖο τῆς παραλίας, μέ πλησίασαν δύο νέοι δικηγόροι. Ἀφοῦ μέ χαιρέτησαν καί μοῦ ζήτησαν τήν ἄδεια νά καθίσουν μαζί μου, εἶπαν:

«Κύριε Θεοδωράκη, ἔχετε συναίσθηση τοῦ ρόλου πού παίζετε αὐτές τίς στιγμές;».

«Ποιό ρόλο;»

«Γιά μάς, πού ἀνήκουμε στό εὐρύ φάσμα τῆς Ἀριστερᾶς, πέραν τῆς ΕΔΑ, ἔχετε γίνει τό πολιτικό μας σύμβολο...»

Ἔτσι γεννήθηκε ἡ ἰδέα γιά τό Μανιφέστο τῆς Ἀθήνας. Βρισκόμαστε στά 1962, ἕνα χρόνο πρὶν ἀπό τή δολοφονία τοῦ Γρηγόρη Λαμπράκη. Εἶναι περίεργο πῶς μεγάλωνε μέσα μου ἡ «ἠλεκτρική πολιτική φόρτιση». Εἶχα μεταβληθεῖ σέ πολιτικό βαρόμετρο, πού κατέγραφε σαφῶς τήν ἐπερχόμενη καταιγίδα. Τό κυριότερο ἔργο τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἦταν τό *Τραγοῦδι τοῦ νεκροῦ ἀδελφοῦ*, μέσα ἀπό τό ὁποῖο ἔβγαινε κυριαρχικά τό μήνυμα τῆς ἐθνικῆς ἐνότητας. Ἡ ΕΔΑ χτύπησε αὐτή τήν πολιτική τῆς ἐνότητας. Ἀπαγόρευσε στά μέλη καί στούς φίλους της νά δοῦν τό ἔργο. Ἀγανακτισμένος τούς κατήγγειλα ἀπό τό βῆμα τῆς Κίνησης γιά τήν Εἰρήνη, στήν ὁδό Πατησίων, ὅπου γιόρταζαν τήν ἐπέτειο τῆς ποιητικῆς ἔκδοσης τοῦ *Ἐπιταφίου*:

«Ἄν σήμερα, πού εἶναι στήν ἀντιπολίτευση, ἔχουν τή δύναμη νά κλείσουν ἕνα θέατρο, μόνο καί μόνο γιατί δέν συμφωνοῦν μέ τίς ἀπόψεις τοῦ συγγραφέα, αὔριο, ἂν πάρουν τήν ἐξουσία, θά κλείσουν ὅλα τά θέατρα!».

Καί δέν ἔφτανε αὐτή ἡ σκοταδιστική ἐνέργεια τῆς ἡγεσίας τῆς ΕΔΑ. Ἐπειδή ἡ ἐφημερίδα *Νίκη* εἶχε τή δήλωση αὐτή πρωτοσέλιδη, ὁ διευθυντής τῆς ἐφημερίδας, ἀδελφός ἡγετικοῦ στελέχους τῆς ΕΔΑ, πῆγε στό τυπογραφεῖο χαράματα γιά νά τή βγάλει. Ἔτσι διπλασιάστηκε τό κακό. Δέν λέω λοιπόν τώρα, ἀναδρομικά, ὅτι ΕΔΑ-ΚΚΕ θά ἐπέβαλλαν στό λαό μας ἕνα ὀλοκληρωτικό καθεστῶς... Ὁ ἡμερήσιος Τύπος τῆς ἐποχῆς ἐκείνης βρῖθει δηλώσεών μου αὐτοῦ τοῦ εἴδους.

Ἐπιμένω, γιατί πρέπει νά εἶναι καθαρό ὅτι δέν εἶχα ποτέ αὐταπάτες ὡς πρὸς τίς ἡγεσίες ΕΔΑ-ΚΚΕ. Ἄλλά οὔτε κι αὐτοί ὡς πρὸς ἐμένα. Ἔτσι ἐξηγεῖται, ἄλλωστε, καί ἡ ἀντιμετώπισή μου ἐκ μέρους τους. Ἡ καχυποψία, ἡ ἐπιφυλακτικότητα καί ἡ ἀντιπάθεια ἔφτασαν σέ τέτοιο σημεῖο, ὥστε ἀπό τό 1952 ἀκόμα, ὅταν ἔγραφα κριτική στήν Αὐγή, οἱ δύο διευθυντές –ἡγετικά στελέχη τοῦ ΚΚΕ– ζήτησαν νά μέ παρακολουθεῖ –ποιός;– ὁ Μίνως Ἀργυράκης, σκιτσογράφος τότε στήν ἔφημερίδα, πού μοῦ τό ὁμολόγησε μέ ἀπορία καί δέος:

«Πῶς εἶναι δυνατόν νά συμβαίνουν τέτοια πράγματα; Νά γυρεύουν ἀπόμένα, ἕναν ἄσχετο, νά παρακολουθῶ ἕναν σύντροφό τους μέ νωπές τίς πληγές ἀπό τά στρατόπεδα;».

Ἐπομένως, ἡ πολιτική μου δραστηριοποίηση στή δεκαετία τοῦ ᾽60, πού ἦταν τό ἀποτέλεσμα τῆς ἠλίθιας κυβερνητικῆς πολιτικῆς μέ τίς χωρίς τέλος διώξεις εἰς βάρος μου, ἀπό ἀντίδραση καί ἀντίθεση ἦταν φυσικό νά γίνει θέση καί κατάφαση: χτυπᾶμε τή βία τῆς Δεξιᾶς, ἐνῶ συγχρόνως προτείνουμε αὐτή τή λύση. Ποιά;

Ὅπως ἤδη εἶπα, τό Μανιφέστο δέν φιλοδοξοῦσε νά δημιουργήσῃ ἕνα ἄλλο κόμμα τῆς Ἀριστερᾶς. Οἱ συζητήσεις ἀνάμεσα σέ ἀνώτατα κλιμάκια τῆς ΕΔΑ καί τοῦ Μανιφέστου γίνονταν, στίς ἀρχές τοῦ 1963, μέ ἀντικείμενο τήν ἔνταξη τῶν ὁπαδῶν τοῦ δεύτερου στήν ΕΔΑ, ἀλλά μέ προϋποθέσεις, ὅπως τόν ἐκδημοκρατισμό καί τόν ἐκσυγχρονισμό τοῦ κόμματος.

Θυμᾶμαι καλά πῶς, ὅταν ὁ Ἀντώνης Μπριλλάκης μέ κάλεσε τήν ἐπόμενη μέρα τῆς κηδείας τοῦ Λαμπράκη στά γραφεῖα τῆς ὁδοῦ Ἀριστείδου, γιά νά μοῦ προτείνει συνεργασία σέ ἐπίπεδο Νεολαίας μέ τήν ἴδρυση τῆς Δημοκρατικῆς Κίνησης Νέων «Γρηγόρης Λαμπράκης», πρόσθεσε μέ μιᾶ δόση εἰρωνείας στή φωνή του:

«Γιά νά μᾶς δείξεις στήν πράξη πῶς ἐφαρμόζονται οἱ ιδέες σου. Γιατί ἄλλο νά τά λές κι ἄλλο νά τά κάνεις...».

Ἀπό τή φράση αὐτή συμπεραίνω ὅτι μέσα ἀπό τήν κριτική πού κάναμε εἶχε σχηματιστεῖ σιγά σιγά κάποια πολιτική πλατφόρμα. Ποιά; Τῆς ἄλλης Ἀριστερᾶς, δηλαδή αὐτῆς πού τελικά δημιουργήθηκε μέ τό Κίνημα τῶν Λαμπράκηδων. Αὐτή ἡ ἄλλη Ἀριστερά δέν ἦταν συμπλήρωμα τῆς ΕΔΑ. Ἦταν ἡ ἀποκέρυξη καί ἡ ἄρνησή της, ἄν πίσω ἀπό τήν πρόσοψη τοῦ Κόμματος καί πάνω ἀπό τούς ἀγωνιστές πού τό ἀκολουθοῦσαν μπορού-

σαμε νά δοῦμε τήν πραγματική του φύση, πού ἐκπορευόταν ἀπό τήν ολοκληρωτική ἀντίληψη γιά τήν ὀργάνωση καί τή λειτουργία τοῦ Κόμματος καί τῆς κοινωνίας, τήν ὁποία ἐφάρμοζαν ὅλα τά παραδοσιακά στελέχη, δηλαδή ἡ κομματική ἡγεσία.

Αὐτό τό γνώριζαν οἱ ἡγέτες τῆς ΕΔΑ-ΚΚΕ, κι ἔτσι ἐξηγεῖται τό γεγονός ὅτι ἀπό τήν πρώτη κιόλας στιγμή μέ παρακολουθοῦσαν καί μέ παγίδευσαν, γιατί δέν μέ θεωροῦσαν δικό τους ἀλλά ἀντίπαλο, πού ὅμως ἦταν δημοφιλῆς καί γι' αὐτό ἐξαιρετικά ἐπικίνδυνος. Ἔτσι ἡ τακτική πού ἀκολούθησαν, ἀπό τότε ἕως σήμερα, ἦταν ἡ παγίδευση καί ὄχι ἡ σύγκρουση. Αὐτή γινόταν ἀπό πίσω. Στά κρυφά.

Ἔως ὅτου, στήν ἀνοιχτή σύγκρουσή μου μέ τήν ΚΝΕ (1974-78), οἱ νεότεροι, μέ τήν ἀναίδεια καί τήν ἀλαζονεία τοῦ νεοφώτιστου καί τοῦ νεόπλουτου τῆς Ἀριστερᾶς, ἀποφάσισαν νά χτυπήσουν τή «ρίζα τοῦ κακοῦ», δηλαδή τή μουσική καί τά τραγούδια μου, μέ ὅποιο κόστος. Καί ἔτσι αὐτοί, ἴσως περισσότερο ἀπό κάθε ἄλλον, διαλύσανε ὅλο τό κίνημα τῆς ἔντεχνης λαϊκῆς μουσικῆς ἀνοίγοντας τό δρόμο στήν ἐπανακυριαρχία τοῦ χασικλιδικοῦ, τοῦ καψούρικου καί τοῦ βλαχορόκ. Δηλαδή μουσικῶς καί πολιτιστικῶς πήγανε τήν Ἑλλάδα τρεῖς δεκαετίες πίσω. Μπορεῖ νά φανταστεῖ κανεῖς τί θά κάνανε ἄν γίνονταν κυβέρνηση...

Αὐτή ἡ παρένθεση κρίθηκε ἀναγκαία γιά τήν κατανόηση τῆς στάσης μου ἕως τήν 21η Ἀπριλίου, ἡμέρα κατὰ τήν ὁποία οἱ φίλοι μου στούς Λαμπράκηδες καί στήν ΕΔΑ, μετὰ τή συνάντηση στό Ἀγρίνιο, μοῦ ἀναθέτουν νά εἰσηγηθῶ τή δημιουργία νέου κόμματος τῆς Ἀριστερᾶς.

Τήν ἴδια μέρα, ἡ χούντα, ἐκφράζοντας ὅλο τό φάσμα τῆς φασιστικῆς Δεξιᾶς, βγάξει ἔξω τά τάνκς, φιμώνει τήν ὁποία λυμπατική δημοκρατία, ἐπιβάλλοντας τό νόμο της γιά ἐφτά ὀλόκληρα χρόνια πάνω στή χώρα.

Τούς τελευταίους μῆνες πρὶν ἐπιβληθεῖ ἡ δικτατορία, ὁ συγκεντρωτικός χαρακτήρας τῆς ΕΔΑ στή λήψη ἀποφάσεων φτάνει στό ἀποκορύφωμά του. Ὅσο πλησιάζουμε πρὸς τήν κρίση τόσο ἡ ἡγεσία ΕΔΑ-ΚΚΕ χάνει τό ἔδαφος κάτω ἀπό τά πόδια της. Καί ἐνῶ ὅλοι σχεδόν ἔβλεπαν –ἐνωῶ ἑδαίτες καί Λαμπράκηδες– μόνο αὐτή δέν ἔβλεπε. Ἔτσι οἱ σχέσεις μου μέ τούς ἡγέτες τῆς ΕΔΑ φτάνουν στό χειρότερο σημεῖο τους.

Γιά νά πνίξουν τίς φωνές –ἀνάμεσά τους καί τή δική μου– πού ἔλεγαν: «Προσοχή. Ἐρχεται ἡ χούντα. Ἀς προετοιμαστοῦμε γι' αὐτό. Ἀς πάρου-

με τώρα μέτρα, πρίν νά εἶναι ἀργά»), καταφύγανε στή γνωστή μέθοδο τῶν ἐξουσιαστῶν τῆς Ἀριστεράς: τή λάσπη. «Αὐτοί πού τά λένε αὐτά δουλεύουν στό βάθος γιά τόν ἀντίπαλο, πού μέ τόν μπαμπούλα τῆς χούντας θέλει νά τρομάξει τό λαό καί νά τόν ρίξει στήν ἀγκαλιά τῆς... Δεξιᾶς.»

Εἶχαν ἀπογειωθεί τελείως. Ὅχι μόνο δέν δέχτηκαν νά ληφθεῖ οὔτε ἓνα μέτρο, ἀλλά γιά νά καθησυχάσουν ἐντελῶς τό λαό, ὅτι τάχα δέν πρόκειται νά γίνει δικτατορία, πήρανε δύο πρωτοβουλίες, πού τούς ὀδήγησαν σέ παντοτινή τραγική γελοιοποίηση.

Πρῶτον, τό βράδυ τῆς 20ῆς πρὸς 21ῆ Ἀπριλίου ὀργάνωσαν συνεδρίαση τῆς Σπουδάζουσας τῶν Λαμπράκηδων, ὅπου ἐξήγησαν γιά ποιούς ἀκριβῶς λόγους δέν πρόκειται νά ἔρθει ἡ χούντα καί, ἐπομένως, ὅτι ὅσοι ἰσχυρίζονται τό ἀντίθετο εἶναι «ἐκτός γραμμῆς» καί θά πρέπει νά ἀπομονωθοῦν. Βγαίνοντας στό δρόμο, μετά τό τέλος τῆς συνεδρίασης, οἱ Λαμπράκηδες ἔπεσαν ἐπάνω στά τάνκς κι ἔτσι ἔβγαλαν στήν πράξη τά συμπεράσματά τους γιά τήν πολιτική σκέψη τῆς ἡγεσίας.

Δεύτερον, στό φύλλο τῆς *Αὐγῆς* τῆς 21ῆς Ἀπριλίου, πού κυκλοφόρησε, ὑπῆρχε τό πρῶτο ἀπό τά δύο ἄρθρα πού ἔγραψε ὁ θεωρητικός τῆς ἡγεσίας Ἄγγελος Διαμαντόπουλος κατ' ἐντολήν τῆς καί πού εἶχε τίτλο: «Γιά ποιούς λόγους δέν πρόκειται νά γίνει δικτατορία».

Μέ τέτοιο ἰδεολογικό ὄπλοστάσιο καί τέτοια πολιτική ἀνάλυση καί πρόβλεψη, ἦταν φυσικό ἡ ἡγεσία τῆς ΕΔΑ νά πανικοβληθεῖ. Ἄλλοι πιᾶστηκαν μέ τίς πιτζάμες καί ἔκλεισαν τό στόμα τους περιμένοντας καλύτερες μέρες, ἐνῶ γύρω τους οἱ ἀριστεροί καί ὁ λαός περίμεναν κάποια παρότρυνση, κάποιο σύνθημα γιά νά ἀντιδράσουν.

Τούς πῆγαν στόν Ἰππόδρομο κι ἀπό κεῖ στή Γυάρο. Μήπως δέν εἶχαν τήν εὐχέρεια νά στείλουν μήνυμα στό λαό λέγοντας πῶς «ἔγινε αὐτό κι αὐτό, στό ὁποῖο θά πρέπει νά ἀπαντήσουμε ἔτσι κι ἔτσι»;

Ἦταν ἡγέτες τῆς ΕΔΑ καί τοῦ ΚΚΕ. Μέλη τῆς Ἐκτελεστικῆς, τῆς Διοικούσας, τῆς Κεντρικῆς Ἐπιτροπῆς. Τί τά εἶχαν τά γαλόνια; Γιά νά λουφάζουν στίς δύσκολες στιγμές ἡ γιά νά βγοῦν παλικαρίσια, μέ τό πρόσωπό τους, τό ὄνομά τους, τούς τίτλους τους, μιᾶς καί αὐτός εἶναι ὁ μόνος τρόπος νά δώσεις θάρρος στό λαό; Μόνο μέ τήν προσωπική θυσία.

Καί γιατί τάχα κανένας ἕως τώρα δέν ζήτησε ἐξηγήσεις ἀπό ὅλους αὐτούς; Πού ἐπιπλέον εἶδαν νά σκοτώνουν μπροστά στά μάτια τους στόν Ἰππόδρομο τόν Ἐλῆ καί κανεῖς τους δέν σηκώθηκε νά διαμαρτυρηθεῖ. Καί ὅμως, ὄχι μόνο δέν ἔγινε κριτική, ἀλλά οἱ ὄπαδοί καί οἱ ψηφοφόροι τούς

τίμησαν μετά τήν πτώση τῆς χούντας καί τούς γέμισαν μέ ἀξιώματα γιά τή στάση τους αὐτή, πού ὁ λαός τή λέει (αλούφα). Λουφάζανε στίς κρίσιμες στιγμές τῶν πρώτων ἡμερῶν, ὅπως λουφάζανε καί σέ ὅλη τή δικτατορία, κατά τή διάρκεια τῆς ὁποίας ἡ συμβολή τους στήν Ἀντίσταση ἦταν ἀνύπαρκτη.

Οἱ ἄλλοι πάλι, αὐτοί πού δέν πιάστηκαν, κρύφτηκαν βαθιά. Ὅχι μόνο δέν μίλησαν, ἀλλά φαίνεται πώς ἔπαψαν καί νά ἀνασαίνουν. Ἐγιναν πολιτικά καί ἐθνικά νεκροί. Κι ὅμως, κι αὐτοί νεκραναστήθηκαν... Μετά τή χούντα... Ἐνῶ οἱ πανέξυπνοι ὀπαδοί τους χειροκροτοῦσαν.

Τότε, ἂν εἶχα μέσα μου ἔστω κι ἓνα μικρό ἴχνος ἐκτίμησης πρὸς αὐτούς τούς λαϊκούς, ὑποτίθεται, ἡγέτες, ἐξαφανίστηκε. Εἶχα μπροστά στά μάτια μου καί τό τυπικό καί ὀριστικό τέλος μιᾶς συγκεντρωτικῆς Ἀριστερᾶς, πού χάρη στους μηχανισμούς, στήν ἔξωθεν βοήθεια καί, κυρίως, στήν ἄγνοια τῶν ὀπαδῶν μονοπωλοῦσε τό λαϊκό κίνημα ὑποβάλλοντάς το σέ πρωτοφανεῖς αἰμοδοσίες, γιά νά τό ὀδηγεῖ ἀπό ἦττα σέ ἦττα.